

Industrihistoria i Väst

Tidskrift för föreningen Industrihistoria i Väst

NR 2 2016 ÅRGÅNG 12

Innehåll

- 3 Industrins kulturarv behöver bevaras. *Mats Sjölin*
- 4 Notiser
- 7 Glassigt studiebesök i Sävedalen. *Lars O. Carlsson*
- 9 Några pinnar, förlåt milstolpar, ur historien. *Lars O. Carlsson*
- 14 Studio Wezäta – en färgrik reklamhistoria. *Ida Dicksson*
- 19 Klädd i kjol, blus, pärlhalsband och högklackade skor. *Viviann Broberg*
- 23 En nostalgisk njutning. Recension av Studio Wezäta – färgfotografiets genombrott i svensk reklam. *Lars O. Carlsson*
- 25 Utflykt till Kinnekulle. *Björn Ohlsson*
- 26 Varvs- och industrihistoriskt centrum. Föreningens debattartikel och skrivelse.
- 32 Göteborg förvandlas. *Mats Sjölin*
- 44 Gatunamn berättar om vår industrihistoria – del 4. *Lars O. Carlsson*
- 47 Spännande besök hos svetsföretaget ESAB. *Björn Ohlsson*
- 42 Industriarv i bild – Töreboda Gjuteri

Tidskriften ges ut av föreningen Industrihistoria i Väst

Hemsida: www.industrihistoriaivast.net

E-post: info@industrihistoriaivast.net

Plusgiro: 126 25 70-3

Postadress: Industrihistoria i Väst, c/o Riksarkivet Landsarkivet i

Göteborg, Box 19035, 400 12 Göteborg

Ansvarig utgivare: Sten-Åke Lyngstam

ISSN: 2002-2913

Redaktionskommitté: Ida Dicksson, Lars O. Carlsson, Kenth Lärk, Björn Ohlsson och Tommie Vester

Redaktör: Kenth Lärk

Layout: Karl-Magnus Johansson

Tryck: Typografia

Omslagsbild: Foto SKF/Göteborgs stadsmuseum

Industrins kulturarv behöver bevaras

Saker förändras. Göteborg förändras nu liksom tidigare. Vi förändras. Även vår syn på historia förändras och därmed förändras historien. Våra olika erfarenheter av förändring kallar vi kulturarv. De är en samling ärvda resurser vi har att dra nytta av i framtiden. Att förvalta kulturarv är att förvalta förändring.

Kulturarv i form av föremål, hus, platser kan bära vittnesmål om olika förhållanden. Men de har ingen egen själ. De pratar inte. Utan det är vi människor som kan ladda städer, orter och saker med innehåll. Ge dem en identitet. Arkiven är viktiga komplement till våra minnen. Till skillnad från platser är vi människor rörliga och kan ta med oss erfarenheter från andra platser än där vi är nu.

Att förvalta industrisamhällets kulturarv är olika beroende på hur vi ser på det. Vi väljer att betona de erfarenheter vi har från varven, bilarna, förorterna eller sjukhusen. Vi kan föredra infallsvinklar från Grästorps eller Borås. Sammantaget är att våra erfarenheter av industrisamhället är olika. Så ett Varvs- och industrihistoriskt centrums första

uppgift är att göra dessa olika erfarenheter kända. Vad hände när och var.

Industrisamhällets kulturarv ska uppfattas som ett verb. Det är något vi gör. En gemensam process om hur vi ska förstå och ta till oss olika fakta. Varför och hur olika gemenskaper har formats och förändrats. Gemenskaper som kan vara bolag, fackföreningar eller orter som en stadsdel. Centrets andra uppgift blir då att erkänna dessa olika förhållningssätt till en levd verklighet.

Ett Varvs- och industrihistoriskt centrum är en framåtblickande öppen publik kunskapskälla. Med hjälp av kunskaper om tidigare förhållningssätt till förändring har vi större möjligheter att forma en bättre och hållbar framtid. Ett centrum ger bättre förutsättningar för fler att aktivt delta i att forma en önskvärd framtid. Vi kan låta bli att göra om tidigare misstag.

| Mats Sjölin, valberedningen

Notiser

Digital arena för industrisamhällets kulturarv

Vill du veta mer om Borås, Trollhättan eller Lidköpings moderna historia? På Prisma Västra Götaland www.prismavg.se kan du via en karta över regionen ta del av berättelser om industrisamhällets historia och kulturarv från 1850 till idag, från Borås, Trollhättan, Lidköping och många andra platser i länet. Prisma blev publik den 25 maj och kommer hela tiden att byggas på med nya berättelser och bilder från olika platser i länet. Museer, föreningar och enskilda får mer än gärna delta med eget innehåll till denna digitala arena och mötesplats.

Lessebo handpappersbruk – Årets industriminne 2016

Lessebo handpappersbruk har utsetts till Årets industriminne 2016 »för bevarandet av ett unikt kulturarv genom varsam förnyelse och modernt entreprenörskap«.

Lessebo handpappersbruk räknar sin tillkomst från år 1719. Det är ett av få handpappersbruk i Europa som är i kommersiell drift. Pappret framställs ark för ark med yrkeskunskap som förmedlats genom generationer. Sedan tre år tillbaka ägs och drivs verksamheten av Louise Ivarsson, civilekonom och entreprenör från Göteborg.

Det är Svenska industriminnesföreningen som varje år, sedan 1995, har utsett Årets industriminne.

Lessebo handpappersbruk.
Foto: Wikipedia, Fredrik Tersmeden.

Ö-varvet firade 100 år

År 1916 etablerade Ernst Backman en mekanisk verkstad och ett varv på Öckerö, i Göteborgs norra skärgård. Varvet har under de senaste åren, vid sidan om allt reparations- och underhållsarbete, kunnat leverera ett nybyggt vartannat år. Företaget har idag cirka 85 medarbetare.

Under några dagar i maj månad genomförde Ö-varvet ett öppet hus och firade på så sätt sina 100 första år tillsammans med alla anställda, affärsbeka-
kanta, öbor och andra som hade hörsammat inbjudan.

Tånga-Mässan i Vårgårda

Sveriges Hembygdsförbund fyller 100 år och det kommer att firas på olika sätt. Hembygdsförbunden i Västra Götaland och NAV kommer att slå på stort och arrangera Tånga-Mässan i Vårgårda den 17–18 september.

På mässan kommer det att finnas cirka 150 utställare som visar och berättar om hembygdsgårdar, arbetslivsmuseer, idrottsmuseer, maskiner, textil och mycket annat.

Det blir dessutom seminarieföreläsningar med bland andra Dick Harrison samt arkeolog Maria Wretemark som berättar om utgrävningarna i Varnhem.

Föreningen Industrihistoria i Väst kommer att finnas på plats.

552 uppsatser om Göteborg och göteborgarna

Sedan 1960-talet har ett stort antal studier och avhandlingar tagits fram på Etnologiska institutionen vid Göteborgs universitet, som undersöker och skildrar människors liv i Göteborg. Även i andra universitetsämnen har man skrivit om göteborgarnas liv ur ett etnologiskt perspektiv. Rapporten, som är författad av etnologen och sekreteraren i Industrihistoria i Väst, Björn Ohlsson, är en kommenterad översikt över de studier som producerats, inklusive en förteckning av 552 studentuppsatser om Göteborg och/eller göteborgare. Ladda ner rapporten på: <http://www.kunskapgoteborg.se/2015/08/18/stadslivsforskning4/>

Föreningens styrelse

Industrihistoria i Väst höll sitt årsmöte den 17 mars. Efteråt höll styrelsen konstituerande möte. Här är styrelsens sammansättning:

Sten-Åke Lyngstam, ordförande, programansvarig, Börje Johansson, vice ordförande, Björn Ohlsson, sekreterare, medlem i reaktionskommittén, programansvarig, Ewert Arwidsson, ledamot, Ida Dicksson, ledamot, medlem i reaktionskommittén, Per Clemensson, ledamot, Christine Fredriksen, ledamot, Karl-Magnus Johansson, ledamot, Kenth Lärk, ledamot, redaktör, Patrik Ekheimer, suppleant, hemsidesansvarig, Tommie Vester, suppleant, medlem i redaktionskommittén, Peter Zineau, suppleant, Lars O. Carlsson, adjungerad, medlem i reaktionskommittén, Henrik Olsson, adjungerad.

Någon lämplig och villig person att åta sig kassörsuppgiften finns för närvarande inte i styrelsen. Ewert Arwidsson, som varit kassör under de senaste åren, har lovat att fortsätta som tillförordnad kassör tills en ny kassör har utsetts.

Föreläsning om skeppsbyggare

Skeppsbyggarna och de bohuslänska fiskebåtsvarven var temat för en föreläsning som hölls i Landsarkivets hörsal den 12 maj. Christine Fredriksen från Västarvet och Lennart Bornmalm från Göteborgs universitet berättade om sitt forskningsprojekt om fiskebåtsvarv och båtbyggare/skeppsbyggare som yrkesgrupp.

Föreläsningen, som lockade cirka 55 åhörare, arrangerades av Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg i samarbete med Industrihistoria i Väst och GöteborgsRegionens släktforskare.

Foto: Lars-Erik Hammar.
Förvaras av Bohusläns museum.

Glassigt studiebesök i Sävedalen...

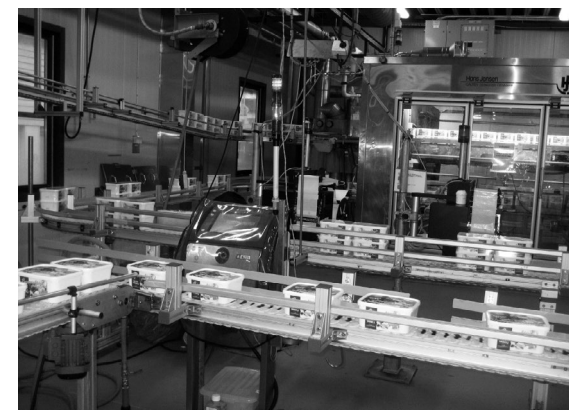
Lars O. Carlsson

Det har nu gått 70 år sedan Arne Müntzing startade sitt företag på Allmänna Vägen 4. Mycket har hänt sedan dess, men en sak är säker – glassen är minst lika god nu som då.

Grundaren Arne Müntzings äldste son, Anders Müntzing, var med 2004 då företaget såldes till norska Diplom-Is och han var i högsta grad med 2010 och köpte tillbaka Triumf Glass – som därmed åter är i familjen Müntzings ägo. Anders längtade helt enkelt efter att åter igen få sprida glassglädje. Han inledde också följderiktigt vårt studiebesök måndagen den 22 februari 2016 med att bjuda på glass – ett smakerbjudande som nog alla passade på att nyttja.

VD Anders Müntzing gav besökarna från Industrihistoria i Väst en underhållande, spännande och kärleksfull historieberövning kring faderns tidiga dröm och livsverk – som numera har cirka 20 procent av den svenska marknaden.

Efter informationen i hörsalen var det dags för ett fabriksbesök med

Gammaldags gräddglass i 2-liters förpackning är den enskilda glassartikel som säljer mest i hela landet.

Intresserade glassfabriksbesökare från Industrihistoria i Väst med förväntansfulla blickar; Blir det någon provsmakning?

skyddsdräkt, skyddstfflor och mössa – det handlar ju om livsmedel.

Ute i fabriken fanns det mycket spännande att titta på, som exempelvis när vaniljglass doppades i choklad.

Sveriges mest sålda glass, Triumf Glass Gammaldags Gräddglass i två-litersförpackningar, transporterades flitigt på fabriken transportband. Det var 1993 som Triumf Glass lanserade denna försäljningssuccé. När det blir så stora volymer är det tur att företaget har pålitliga leverantörer – 1 400 kor på Skaraslätten som indirekt svarar för gräddproduktionen.

Studiebesöket i all ära, men det var även matnyttigt då det var tags att ta farväl – ty – alla gästerna fick som gåva var sin kylväska innehållande sex halvliters glassförpackningar med olika spännande smaker. På så sätt kommer besöket på glassfabriken göra sig påmint många gånger.

Tusen tack till Anders Müntzing och hans personal på Triumf Glass som verkligen spred glassglädje, men också mycket kunskap. Nu hoppas vi att vi får en varm och solig sommar

Lars O. Carlsson är Göteborgsförfattare och en flitigt nyttjad föredragshållare, inte minst när det gäller Göteborgs gatunamn.

Några pinnar, förlåt mil-stolpar, ur historien...

Lars O. Carlsson

När nu Triumf Glass firar sina 70 första år finns det all anledning att göra en kort resumé ur historien, men vi börjar faktiskt tidigare än så...

Det var, enligt en gammal berättelse, för cirka 5 000 år sedan som en kejsare av Kina tröttnat på att dricka ljummet vatten och beordrade några slavar att hämta snö och is från bergen. En kreativ kock hos den mäktige mannen tillförde frukt- och bärsaft samt mjölk och vips var den kinesiska sorbeten skapad. En likartad berättelse hävdar att kejsar Nero skickade slavar upp i berget Etna för att hämta snö för glassberedning. De flesta källor hyllar även italienaren Marco Polos (1254–1324) betydelse för glassens intåg i Europa. När han, efter 24 års bortavaro från Venedig, år 1295 kom hem från den spektakulära resan till Kina hade han med sig recept på just glass.

Arne Müntzing – Triumf Glass grundare

Kejsare och upptäcktsresande i all ära, men Triumf Glass tillblivelse kan helt och hållet tillskrivas Arne Müntzing, vars förfader utvandrade från Tyskland till Sverige redan på 1730-talet. Arne Müntzing föddes den 12 augusti 1917 i Lindesberg, cirka 40 kilometer norr om Örebro, en stad som senare blev Arnes barndomsstad. Arnes mor avled 1925 i lungtuberkulos och pappan, som arbetade som plåtslagare, var därmed ensam med fyra barn i åldrarna 4–12 år unga. Det var väldigt tuffa tider som snart resulterade i att även barnen fick hjälpa till och bidra ekonomiskt till hushållskassan. Arne sålde äpplen, vykort, tvål och

skosnören, men senare framförallt glass och rån. Som 14-åring stod han hemma i köket och blandade glass för att sedan saluföra denna på Storbron vid Örebro slott. Här startade drömmen om att bli en framgångsrik glassfabrikör.

Arne Müntzing flyttar till Göteborg

Vi tar ett rejält kliv på tidsaxeln och hamnar på året 1946. Då hyr Arne Müntzing in sig på Allmänna Vägen 4 och här grundas Triumf Glass. Ett glasscafé finns för övrigt fortfarande kvar i huset. Tidigt varje morgon tillverkades glassen för att sedan köras ut i staden tillsammans med de specialbyggda glassvagnarna.

Det var nog i ärlighetens namn lite störande för grannarna med denna

morgontidiga glasstillverkning, varför man fick börja se sig om efter andra lokaler för sin tillverkning. Vid den tiden hade Arne Müntzing sedan några år tillbaka redan expanderat verksamheten genom att etablera ett rånbageri på Söderlingsgatan samt övertagit en glassfabrik på Bruksgatan.

Triumf Glass flyttar till Sävedalen

Våren 1959 kunde man inviga Triumf Glass nya anläggning i den gamla Siemensfabriken i Sävedalen. Vid denna historiska händelse arrangerades ett öppet hus där många intresserade passade på att gå en snitslad guidning inne i fabriken. Här visades tillverkningen, men också vilka ingredienser som fanns i glassen.

Samma år lanserade Triumf Glass storsäljaren Storstrut, en given succé högsommaren 1959. Detta år inköptes också den första egna distributionsbilen. Den hade två slogans uppmålade på bilen, nämligen »Triumf Glass – Till vardag och fest« respektive »Triumf Glass – Gott och sunt året runt«.

Runt 1961 anlätades konstnären Ebbe Höglund (1914–1993) som reklamman och reklamtecknare för Triumf Glass. Han kom att skapa en klassisk logotyp, säljande glasskartor, fyndiga glassnamn och stod för mycket annat kreativt nyskapande.

Någon gång kring 1969/1970 anställdes Evert Borstam (f. 1923) som kom att bli Arne Müntzings högra hand och vice verkställande direktör. Han kom även att fungera som företags VD under en mellanperiod, 1982–1998. Han övertog chefskapet då Arne Müntzing avled i hjärnblödning den 23 mars 1982, och arbetade på denna post fram till 1998 då äldste sonen Anders Müntzing (f. 1952) var mogen att ta över.

Glassfabriken brinner...

Klockan fyra på morgonen den 25 juli, mitt i högsommaren 1973, brann stora delar av fabrikslokalen upp och 164 000 liter glass rann som grädd över den intilliggande motorvägen. Detta skedde alltså under den viktigaste perioden under året och samti-

En tidig glasskarta, designad av Ebbe Höglund

digt som Triumf Glass lyckats få Ica som en förhållandevis ny storkund.

Man sanerade lokalerna, byggde ett tak ovanför maskinerna och det dröjde inte allt för många dagar för rån tillverkningen kom igång igen. Det var bara att köra för högttryck så att de förstörda lagren kunde ersättas.

Det fanns inget fryslager att lagra glassen i så i princip transporterades glassen direkt från produktionslinjen rakt in i frysbilarna för distribution ut till butikerna. Man till och med

Grundaren Arne Müntzings dröm har blivit verklighet

Fabriken brann, men produktionen var snabbt igång igen.

hann producera de 100 pallar glass som var beställda till Ica Hakon och Ica Essve.

Större kapacitet i ny fabrik

Våren 1975 flyttades glasstillverkningen från den gamla Siemensfabriken till sitt nuvarande läge i helt skräddarsydda, rationella och nybyggda lokaler på en tomt av 16 000 kvadratmeter.

Flytten innebar samtidigt att kapaciteten blev tre gånger så stor som tidigare. Detta möjliggjorde en kraftig försäljningsökning. Den nya anläggningen kunde på en timma producera 25 000 glasspinnar, 8 000 glasstrutar, 6 000 dessertförpackningar samt 2 500 liter lösglass – snacka om glass i stora lass!

Några glassrekord...

Gammaldags gräddglass i 2-liters förpackning lanserades 1993 och detta har verkligen blivit en succé och framgångssaga. Marknaden var något

avvaktande de första åren, men Triumf Glass trodde starkt på sin produkt med äkta vaniljstäng. Det var väldigt klokt att behålla tålamodet den gången. Gammaldags gräddglass är i dag Sveriges största glass i sitt sortiment och den enskilda glassartikel som säljer mest i hela landet.

Världens största glass presenterades 1993 i tv-programmet Oldsberg – för närvarande. Detta var en programserie som gick under sex säsonger, 1989 till 1994, i SVT. Ingvar Oldsberg hade bland annat Triple & Touch, med Lars Kronér, som bisittare. Glassen, som var på hela 720 liter och bestod av 10 000 glassar, kom därmed också med i Guinness rekordbok.

Ingvar Oldsberg uppmanade i TV alla som bodde på ett smältavstånd inom åtta mil att bege sig till tv-huset vid Delsjövägen för att få ta del av glasspinnen. Det kom massor av folk. Någon hade beräknat antalet till cirka 2 000 personer som ville få sin beskärda del av världsrekordsglassen. De samlade glass i allt de kunde hitta – så som hattar, kastruller etc.

Müntzings Krögarglass

Müntzings Krögarglass var en specialprodukt som salufördes i 1-liters svarta burkar och var helt baserad på svenska ingredienser så som svensk grädde, svenska ägg och svenskt socker. Bakom produkterna fanns så

välkända krögarprofiler som Katja Palmblad, Erik Lallerstedt, Leif Mannerström och Christer Svantesson, som hade var sin smak.

Christer Svantesson menade att desserten som avslutar måltiden skulle vara det godaste man ätit – en ambition och utmaning som heter duga.

Müntzings Krögarglass upphörde i samband med att Triumf Glass såldes till Diplom-Is.

Diplom-Is köper Triumf Glass

Året 2003 producerade Triumf Glass cirka 16 000 000 liter glass och hade 17 procent av volymen i Sverige. Då köpte norska Diplom-Is först 50 procent av företaget, för att år 2004 fullfölja affären med att köpa de resterande 50 procenten. Triumf Glass blev därmed ett helägt dotterbolag till klassiska Diplom-Is. Såväl VD Anders Müntzing som företagsnamnet försvann och försäljningen sjönk. Namnet Is i Sverige är inte lika lockande och säljande som Glass – vem vill köpa fryst vatten?

Anders Müntzing saknade dock

Triumf Glass och han led då han såg hur hans fars livsverk tappade marknadsandelar så han tog kontakt med norrmännen och erbjöd sig att köpa tillbaka bolaget – ett återköp som blev klart den 4 februari 2010. Då återtog även namnet Triumf Glass.

Dagens Triumf Glass

Dagens Triumf Glass är ett bolag som har 20 procent av den svenska glassmarknaden och företaget sysselsätter i skrivande stund cirka 85 medarbetare.

Ambitionen är att fortsätta växa och förutsättningarna är goda. Företaget är svenskt och produkterna är närproducerade. Exempelvis köper man sin grädde från Skaraslätten där 1 400 kor bidrar till den höga kvaliteten.

Volym och tal är imponerande. När Triumf Glass blandar ihop sin bas i en stor gryta blandar de två ton per gång – detta görs 25 gånger per dag. Det är många välkända och populära produkter som skall tillverkas i fabriken vid Sävedalen.

Visst minns Du, käre läsare, klassiska glassnamn som exempelvis Ananassplit, Glassbåt, Golden Ice, Jippo, Joker, Jumbo, King Size, Nyfiken, Nötchoklad, Rally samt självfallet Storstrut.

Lars O. Carlsson är Göteborgsförfattare och flitigt nyttjad föredragshållare, inte minst när det gäller Torgens historia..

Studio Wezäta – en färgrik reklam- historia

Ida Dicksson

På 1940-talet illustrerades svenska kokböcker med svartvita bilder av till exempel bakelser eller smörgåsbord och i turistbroschyrer för norska fjordar eller holländska tulpanfält var bilderna svartvita. Färgfotografiet blev därför en sensation när det kom.

I Sverige fick färgfotografiet sitt stora genombrott under 1950-talet. På det grafiska företaget Wezäta i Göteborg insåg man tidigt att färgfotografiet gav helt nya möjligheter för reklambranschen. Färgstark mat såg helt enkelt godare ut än svartvit mat och ett landskap med blå himmel och grönt gräs var mer lockande än samma landskap i svartvitt. Wezäta kom därför att höra till färgfotograferingens pionjärer inom svensk reklam. När företagen tävlade om att synas mest under rekordåren på femtiotalet var

man en av de viktigaste aktörerna i reklamsverige. Man producerade reklamen för Saab, Marabou, Luxor Radio, Mazetti, SKF och många andra storföretag. Men bakom framgången låg decennier av ihärdigt experimenterande med många och komplicerade färgfotografiska tekniker.

När fotografen Sixten Sandell tillträdde sin chefstjänst på Wezätas fotostudio år 1939 såg han till att Wezäta var det första företaget i Europa som använde sig av Kodachrome i stort format och han blev sedan en av de

största ivrarna för Kodakchrome och färgfotografering i Sverige.

Sixten Sandell hade börjat sin fotografiska yrkesbana 1931 på det göteborgska reklamföretaget Annons-Krantz. Han fick då fria händer med diverse fotografiska apparater, flaskor, kemikalier och färgfotografiska bad. Experimenten utfördes i köket hemma i hans egen bostad och köket var tidvis så belamrat med skålar och flaskor att matlagning varit uteslutet och Annons-Krantz stod generöst för hans restaurangbesök. 1937 framställde Sixten Sandell, för Annons-Krantz, en färgfotografisk annons för Leo Läkemedel AB. Motivet var en

ask Albyl, ett glas vatten och ett par tabletter i en väl avvägd bildkomposition. Färgannonsen återgavs i flera tidskrifter och kan ses som något av ett startskott för den färgfotografiska reklamen i Sverige.

Färgfotografering lämpade sig extra bra för matfotografering och på Wezäta fanns ett eget provkök. Provkökspersonalen stod till livsmedelsföretagens förfogande och arrangerade uppläggningar, komponerade recept, skrev livsmedelstexter och arrangerade provsmakningar inför produktlanseringar. Tack vare provköket fick Wezäta snart storkunder som Abba Seafood, Mazetti och matjätten Ha-

Foto: Studio Wezäta/Göteborgs stadsmuseum

Annonser för Leo Läkemedel AB återgavs i flera tidsskrifter och kan ses som något av ett startskott för den färgfotografiska reklamen i Sverige.
Foto: Sixten Sandell/Göteborgs stadsmuseum.

kon/Ica. År 1940 gav Wezäta ut Stora kokboken för första gången. Den gavs ut på eget förlag och innehöll förutom de vanliga svartvita fotografierna även 35 färgfotografier som hade arrangerats av Wezätas provkök. Boken blev en storsäljare och samtidigt en utmärkt reklam för Wezäta som färgfotografisk studio.

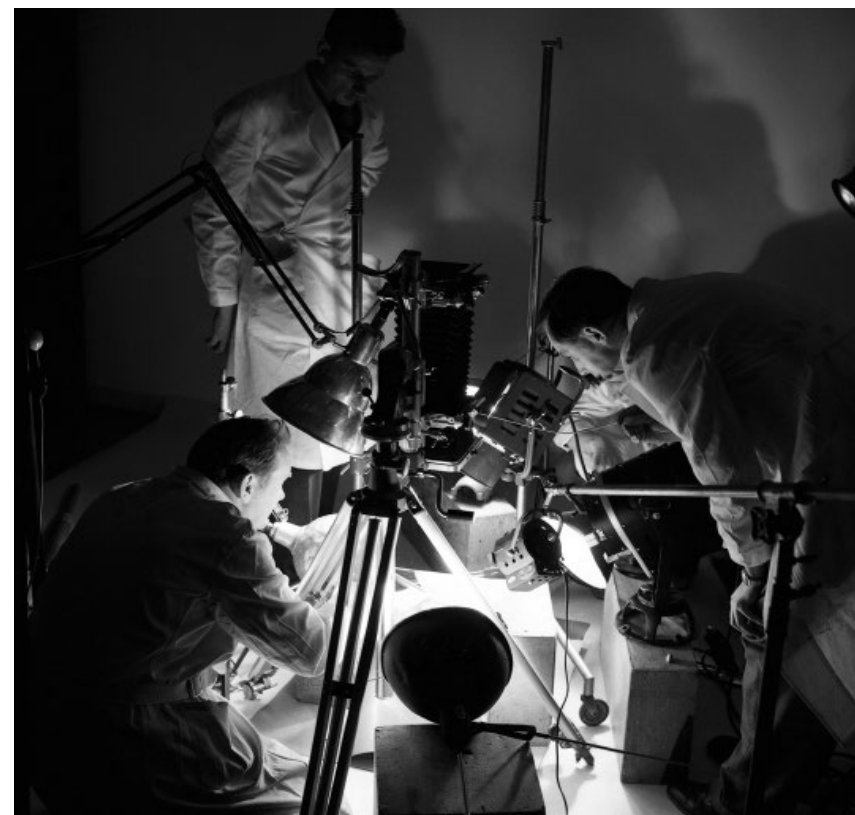
Volvo blev en av Wezätas storkunder. Före lansering var nya bilmodeller hemliga, ibland i flera år,

och vid fotograferingarna fick bilarna smusslas in i fotostudion. Om en hemlig bilmodell skulle fotograferas utomhus kördes den till platsen i en lastbil. Under fotograferingen placerades vakter ut med »walkie-talkies» och de såg till att hålla människor borta.

»Det hände en gång att någon ändå lyckades fotografera en hemlig bil, gömd bakom en gardin, och gick med bilderna till en tidning», berättar fotografen Bernt Lindström som var en ung fotograf på den tiden. Men det blev ingen stor grej. Det var ju gratis publikation egentligen.

Viviann Broberg hörde också till den yngre generationen på Wezätas studio. Hon arbetade som inspicient och hade till uppgift att arrangera reklambilderna. Det innebar att hon bokade modeller, valde kläder och såg till att rekvisita fanns på plats. Hon såg till att inreda omklädningsrum för fotomodellerna och bygga upp ett förråd med tyger, färger och rekvisita. Kläder lyckades hon oftast få låna från de stora varuhusen inne i Göteborg. Det var ett kreativt yrke och gav en bra fot in i reklambranschen.

Wezätas reklamchef Gustaf Bondesson utvecklade idén om att ersätta tråkiga årsberättelser med rikt illustrerade och lättförstådda publikationer. I slutet av 1940-talet gav Wezäta ut landets första utåtriktade årsberättelser och snart producerade man årsberättelser

Fotografering av en diamant i studion. Foto: Studio Wezäta/Göteborgs stadsmuseum.

för mer än femtio företag runt om i Sverige. Publikationerna var ofta fulla av fotografier från respektive industrianläggning och detta gav Wezätas fotografer en jämn ström av fotografiska reseuppdrag. Vid sådana uppdrag var det alltid mycket utrustning som skulle packas med. Det var stora objektiv och tunga kameror, många olika slags lampor, färgtemperaturmätare och allsköns elektrisk utrustning.

Att sätta belysning var det mest komplicerade och tidsödande vid industrifotograferingarna. När fotograf Håkan Berg åkte till Vargöns smältverk och pappersbruk utanför Vänersborg tillsammans med den äldre kollegan John-Erik Andersson för att fotografera produktionen hade man maximal otur. Till ljusättningen hade man engångslampor som seriekopplades och sedan brann av när fotografierna togs.

Vid fotograferingen på Vargöns smältverk och pappersbruk låg cirka tre dagars jobb bakom ett enda användbart fotografi. Foto: Vargöns bruk/Göteborgs stadsmuseum.

– Det gick inte att se i förväg hur ljuset skulle bli, men John-Erik var så erfaren att han planerade allt ljus i sitt huvud, berättar Håkan. Men det var först när vi kom tillbaka hem till studion och framkallade bilderna som vi kunde se hur resultatet blev.

Inför fotograferingen av pappersmaskinen på bruket gick hela förmiddagen åt till att planera belysningen och ställa upp och seriekoppla alla engångslampor. Sedan gick de på lunch, med planen att avsluta fotograferingen på eftermiddagen.

– När vi kom tillbaka hade papperet på pappersmaskinen gått av i farten, berättar Håkan Berg. Hela maskinhallen hann bli full av papper innan personalen fick stopp på maskinen. Alla våra lampor var trasiga eller välta, så det var bara att börja om på nytt. Det tog hela eftermiddagen bara att få bort papperet så den gången låg det säkert tre dagars jobb bakom ett enda användbart fotografi.

Ida Dicksson är frilansande industriantikvarie och industrihistoriker

De tidstypiska färg- och reklamfotografierna, från 1930-talet och fram till 1960-talet, låg länge bortglömda i företagets efterlämnade arkiv på Göteborgs stadsmuseum. Många kuvert med fotografier har nu sprättats för första gången på över femtio år och hela berättelsen om fotostudios glansdagar återberättas i den nyss utkomna fotoboken *Studio Wezäta – Färgfotografiets genombrott i svensk reklam*, skriven av Ida Dicksson. Fram till maj 2017 visas dessutom en utställning på Göteborgs stadsmuseum med bilder ur boken.

Fotografer på Studio Wezäta i början av 1960-talet. Från vänster till höger: Johan Pilgren, Berndt Lindström, Arne Berg, Axel Sandelin och Håkan Berg. Foto: Studio Wezäta/Göteborgs stadsmuseum.

Klädd i kjol, blus, pärlhalsband och högklackade skor

Viviann Broberg

I förra artikeln berättades om Viviann Broberg, och hennes arbetsuppgifter som inspicient på Wezätas fotostudio. Viviann slutade på studion efter bara tre år – som kvinna fick man helt enkelt säga upp sig när man väntade barn. Med egna ord berättar hon här om sin fortsatta karriär i reklambranschen, bland annat som SKFs första kvinnliga avdelningschef.

När jag 1969 tar steget från den lilla reklambyrån till den stora industrikoncernen, är det som att komma till en helt ny värld. SKF är som ett samhälle i miniatyr. Här finns en sjukstuga med flera läkare, sjuksköterskor och sjukgymnaster. Här finns också en tandläkarmottagning. Redan från starten i början på 1900-talet har man tagit väl hand sin personal till exempel genom att bygga arbetarbostäder och på Lilla Brattön kan man hyra sommarbostad under semesterveckorna. Jag blir snart tilldelad en plats i den »fina« matsalen.

Här äter endast tjänstemännen. Vi blir serverade vid bord med vita linnedukar och uppassade på alla sätt. Arbetarnas matsal är betydligt enklare, med självservering och mindre bekväma stolar. Några år senare byggs fritidsanläggningen Kristinedal. Där finns idrottshallar och en simbassäng, en filmsal, en cafeteria samt en stor gemensam matsal för både arbetare och tjänstemän.

Här möter mig en helt ny företagskultur. SKF är ett mycket mansdominerat företag och kvinnliga chefer saknas nästan helt. Personalen arbetar i

ett betydligt lugnare tempo och kan ta långa kaffeпаuser. På reklambyrån intog vi vårt kaffe på stående fot, ständigt beredda att rusa ifrån för att svara, när någon kund ringde. Annonsmaterialet skulle in till tidningarna i tid. Där arbetade vi alltid mot en »deadline«. När jag nu av gammal vana rusar fram i korridoren för att utföra någon arbetsuppgift, blir jag ofta uppmanad av den övriga personalen att ta det lite lugnare. Vissa oskrivna regler gäller också. Till exempel anses det inte lämpligt att kvinnor är klädda i långbyxor. En av sekreterarna väcker uppeende, när hon en dag uppträder i svart polojumper och svarta långbyxor.

Min första kontakt med SKF är i början på 60-talet, då jag arbetar som inspicient på Wezäta Fotostudio. Det är framför allt produktionen av deras

Här arrangerar Viviann Broberg inför en reklamfotografering för Skantic. Modellen är en ung Christina Schollin.

stora väggalmanacka, som jag är med och arbetar fram. Den föreställer oftast unga, vackra kvinnor i olika situationer. När jag ett antal år senare söker till en reklambyrå, blir SKF åter igen en av mina största kunder. Jag blir nu ansvarig för SKFs internationella annonsering, som vid den här tiden är mycket omfattande. Vi har annonser i tidskrifter som *Time Magazine*, *Newsweek*, *Fortune* och *Der Spiegel* samt stora dagstidningar som *Al Ahram*. Efter några år på reklambyrån blir jag erbjuden en befattning på SKFs stora reklamavdelning.

På grund av framgångarna under efterkrigstiden, då man inte mött så stor konkurrens, är SKF fortfarande ett teknikorierat företag. När man på sjuttioalet möter en ökad konkurrens, framför allt från de japanska bolagen, tvingas man börja tänka mer marknadsorienterat. Vår paroll blir därför »Kunden i centrum«. Datorerna gör nu sitt intåg. Det osannolika samhälle som Alvin Toffler beskriver i sin bok *Tredje Vägen*, börjar nu bli verklighet. SKF är tidigt ute med att datorisera hela sitt distributionsnät. En helt ny byggnad måste uppföras för att rymma dessa jättelika datamaskiner och hela personalen måste utbildas i de nya rutinerna. Snart får alla en persondator på sitt skrivbord – en pjäs som i början skapar mycken stress och tandagnisslan.

Efter några år vill jag bygga vidare

på min utbildning och begär att få studera på IHM Business School - en tvåårig utbildning till marknadsekonom. Mina manliga kolleger får hela sin utbildning betald, men min chef vill inte satsa på en kvinna. Så jag bestämmer mig för att betala utbildningen själv. Jag får dock ledigt för att delta i föreläsningarna. Detta uppmärksammas så småningom av vår fackliga representant, så mitt andra år på skolan betalas av SKF.

Efter avslutad utbildning blir jag erbjuden arbete på en marknadsavdelning. SKFs skickliga ingenjörer har nu utvecklat flera nya rullningslager, som skall lanseras på den internationella marknaden. Detta blir mina nya arbetsuppgifter. Jag anlitar en välkänd konsultfirma från London, som genomför en världsomfattande marknadsanalys för de här produkterna. De skickliga konsulterna visar sig vara två unga, mycket eleganta kvinnor. Den ena blond och den andra svart.

Allas blickar följer oss och konversationen tystnar, när vi efter deras presentation tågar genom matsalen med vår VD i spetsen.

Med marknadsundersökningen som grund, börjar jag sedan i samarbete med externa reklambyråer arbeta fram internationella kampanjer. Men jag försöker så långt möjligt även utnyttja våra interna resurser. På den stora reklamavdelningen finns många

Viviann Broberg i ett av Wezäta reklamstudios omklädningsrum som hon lät inreda för fotomodellerna. Foto: Studio Wezäta/Göteborgs stadsmuseum

mycket skickliga yrkespersoner. De anlitas dock alltför ofta till exempel för att texta hyllningsadresser och liknande. Jag reser sedan runt till alla säljbolagen i Europa för att utbilda och implementera materialet. Som teknisk expertis ber jag chefen för vår tekniska avdelning att följa med. Detta är ett nytt sätt att arbeta på inom SKF. I början undrar jag hur man ute på bolagen skall ta emot mig som kvinna, men jag blir väl mottagen och alltid behandlad med stor respekt och så småningom god vän med flera av direktörerna.

Vi har fått en ny VD i det nordiska bolag, som jag är verksam i. Det är en ung civilingenjör med en annorlunda framtoning och nya idéer. Två kvinnliga företagskonsulter från Stockholm

anlitas. De uppmanar vår VD att försöka hitta kompetenta kvinnor till olika chefsposter inom företaget. På reklamavdelningen har personalen nästan börjat betrakta mig som chef, då jag nu förser dem med nya arbetsuppgifter. Vår facklige ordförande föreslår därför att jag skall ta över verksamheten. Konsulterna poängterar att jag kommer att få det mycket tufft, som första kvinnliga avdelningschef i ett så mansdominerat företag. För att förbereda mig för min nya roll, får jag därför delta i två kurser för kvinnliga chefer, som konsulterna anordnar. En av kurserna är förlagd till Kreta, där man samlat ett antal kvinnliga chefer på hög nivå från hela landet.

Jag börjar nu arbeta fram förslag på hur min nya avdelning skall utformas. Förutom de fyra underavdelningar som skall producera reklam-

Viviann Broberg var den första kvinnliga avdelningschefen på SKF

material, vill jag ha en avdelning som endast sysslar med marknadsanalys. Jag får fria händer att rekrytera chefer samt en sekreterare. Sedan skall vi inreda nya lokaler och ny utrustning måste köpas in. Den grafiska branschen står inför en revolution. Hela verksamheten börjar nu digitaliseras i snabb takt. Ett omfattande utbildningsprogram för hela personalen måste därför genomföras.

Min chefsutnämning uppmärksammas en del i pressen. Dagens Industri har en lång artikel med mitt citat i rubriken »Så länge kvinnan gör mark-tjänst är allt frid och fröjd«. Saco/SR-tidningen har en helsida med rubriken »Chefskvinnan älskar sitt jobb«. Längre intervjuer finns också i tidskrifter som Ledarskap och Ledaren. Jag blir också intervjuad för ett examensarbete av elever från journalisthögskolan. Tidningen Arbetet har nästan en helsida, där man beskriver även mitt privatliv från flickskolan och framåt. Bland annat kan man läsa följande:

Hennes arbetsrum ligger på tionde våningen i SKFs huvudkontor. Inredningen går i brunt och beige. Själv är hon ledig men ändå prydligt klädd i kjol, blus, pärlhalsband och högklackade skor. Hon lyssnar noga och formulerar svaren väl. Är vänlig och intresserad och mån om att allt skall uppfattas korrekt.

En nostalgisk njutning

Recension: *Studio Wezäta – färgfotografiets genombrott i svensk reklam*, Ida Dicksson 2016

Studio Wezäta – Färgfotografins genombrott i svensk reklam är namnet på boken som är lite av ett generöst Kinderägg eller en typ av schweizisk armékniv, fast i inbunden form.

Jag tänker helt enkelt på att bokens innehåll kan, och bör, tilltala så många skilda grupper.

Här finns självfallet fotohistoria, inte minst när det gäller färgfotografering. Ett annat område är naturligtvis reklamhistoria, och i den innefattar vi också samhällsutvecklingen. Televisionsapparaternas intåg i de svenska folkhemmen, automobilens expansion i riktning mot var familjs egendom samt självfallet också välkända varumärken som har kommit, blommat och kanske försvunnit. Här finns också industrihistoria i allmänhet och Wezätas dito i synnerhet med ateljéfotografering, kokboksfotograferingar samt chefsfotografen Sixten Sandell.

Men fakta och texter i all ära – detta är också boken som tål att bläddras i. Här får nostalgikern ett rus som vara riktigt länge. Låt mig bara lyft fram några exempel:

En kvinna i full färd med att välja Pripps engångsflaska – kanske inte direkt dagsaktuell med tanke på den ökade miljömedvetenheten och alla returkampanjer, men just därför väldigt tidstypisk.

Reymersholms laxmajonäs är en livsmedelsprodukt som aldrig funnits i min kyl, men väl i hemmet under uppväxtåren.

En ny tjugig Husqvarna symaskin, i ett inslaget paket med stor guldrossett, har troligen överlämnats till en uppklädd kvinna med perfekt målade naglar. Kanske fyller hon 30 år? I vilket fall som helst känns det tydligt att hon fått symaskinen i present. Denna typ av genusinriktade bilder var vanligare i äldre tider, även om de fortfarande förekommer.

Alla bil- och mopedannonserna är nära nog klassiska och visst är det spännande att kunna följa olika kreativa möjligheter att bäst sälja Volvo Amazon.

Original Odnerns annons med Ingemar Johansson i kostym, vit skjorta och slips är också prydlig. Ja, listan av nostalgiska härliga bilder, med eller utan kändisar och vackra modeller, som får mig att minnas kan nästan göras hur lång som helst... Jo, jag hade själv ett tält från Hunting Bull – något som jag fullständigt förträngt.

Författaren och historikern bakom boken är industrianthvarie Ida Dicksson och hon skall ha all heder av en spännande, men också viktig, dokumentation. Det är för övrigt inte första gången Ida Dicksson tar sig an intressanta företag och företelsers historia.

Som gräddes på moset har Göteborgs stadsmuseum öppnat en utställning, som kommer att pågå ett helt år, och där de visar bilderna från Studio Wezäta, vilket säkerligen kommer att bidra till att museibesökarna efter besöket vill fördjupa sina kunskaper genom att läsa boken. Den är i stort format, omfattande drygt 200 sidor samt utgiven på Votum & Gullers Förlag.

Lars O. Carlsson är Göteborgsförfattare och en flitigt nyttjad föredragshållare, inte minst när det gäller Göteborgs kyrkor.

Utflykt till Kinnekulle

Lördagen den 28 maj ordnade föreningen en utflykt till Kinnekulle med besök på Råbäcks Mekaniska Stenhuggeri och Österängs Ångsåg och Kvarn, vilket lockade 14 medlemmar

Foto: Conny Persson

I Råbäck blev vi guidade av den ideella föreningens ordförande Eric Julihn som berättade livfullt och initierat om Kinnekulles stenindustri och företagets verksamhet, samtidigt som andra medlemmar visade stenhuvling, kantsågning och konstnärligt stenarbete. Stenhuggeri var en mycket viktig industri i bygden från 1870- till 1950-talet. Råbäcks Mekaniska Stenhuggeri var verksamt 1888–1970 och tack vare föreningens arbete är det idag ett mycket väl bevarat och levande industriminne, vackert beläget vid Vänerns strand.

Efter en smakfull ramslökssoppa på Hellekis Trädgårdscafé och Kök åkte vi vidare några kilometer till Gamlegården i Österäng, där ordföranden Erik Bergholtz och några andra medlemmar i den ideella föreningen Österängs Ångsåg väntade på oss. Här finns Sveriges äldsta bevarade ångsågsbyggnad från 1860 och Erik gav en spännande föreläsning utanför snickeriet, om 1800-talets ekonomiska historia med fokus på de stora jordegendomarerna och Österäng i synnerhet. Vi fick också se snickeriet och den gamla ångsågsbyggnaden som genomgått en omfattande restaurering i samarbete med Göteborgs universitet. Besöket på denna dolda pärla – det finns inga skyltar hit och visningar sker bara efter förfrågan – gav oss massor av intryck och ny kunskap.

Mer om industriminna: www.rabacksstenhuggeri.se/ och www.angsag.se

Björn Ohlsson, antikvarie och etnolog på Vänermuseum

Varvs- och industrihistoriskt centrum

– föreningens debattartikel och skrivelse

Vår förening har engagerat sig i frågan om etablering av ett Varvs- och industrihistoriskt Centrum i Göteborg.

Den 10 februari publicerades debattartikeln »Volvo XC90 är industrihistoria« i *Göteborgs-Posten*. Efteråt hörde en rad föreningar och privatpersoner av sig till Industrihistoria i Väst och uttalade sitt stöd för föreningens initiativ.

Den 19 april anordnades därför ett möte på Volvo Museum. Resultatet blev att en grupp bildades som fick uppdraget att utforma en skrivelse till Göteborgs stad om vikten av att skapa ett Varvs- och industrihistoriskt centrum i Göteborg.

Vi publicerar här både debattartikeln och skrivelsen.

Volvo XC90 är industrihistoria

(Debattartikel publicerad i *Göteborgs-Posten* 10 februari 2016)

Industrisamhällets historia måste få den plats den förtjänar i Göteborg, skriver Föreningen Industrihistoria i Väst.

Hur kommer göteborgarna att minnas Volvo XC90? Och vad betydde den för samhällsutvecklingen i Göteborg och Västsverige? Det enda vi vet om framtiden är att även en aldrig så ny industriprodukt kommer att bli gammal, uttrangerad och i bästa fall ihågkommen.

Bilen är ju mycket av en symbol för utvecklingen av vårt moderna industrisamhälle. Bilen är en del i ett komplext system av bensinbolag, vägar, bilförsäkringar, vägskatter, trafiksäkerhet mm. Men vem minns att varven gav så många människor framtidstro då det begav sig? Vem minns hur SKF lyckades sätta Göteborg på industrins världskarta? Och vad har industrierna betytt för utvecklingen av småföretag i regionen?

När Göteborg firade 300 år manifesterades det med en omfattande dokumentation av jordbrukssamhället. Mycket av vårt samhälle har förändrats i grunden sedan dess.

År 2021 firar Göteborg 400 år. Inom föreningen Industrihistoria i Väst ser vi detta som ett utmärkt tillfälle att manifesteras och förmedla industrisamhällets utveckling. Det finns sedan länge planer på att bygga ett varvs- och industrihistoriskt centrum i Göteborg, som kan rymma de kommunala museernas industrihistoriska samlingar och Landsarkivets hyllmil av dokumentation.

I ett tjänsteutlåtande från juni 2015 konstaterar Göteborgs stads kulturförvaltning att ett varvs- och industrihistoriskt centrum innehållande nya visningsbara magasin skulle stärka Göteborgs profil som kunskapsstad. Samtidigt kan historien om Göteborg som handels- och industristad berättas och stadens samlingar säkras för framtiden. Ett sådant centrum har också alla möjligheter att bidra till att stärka bilden av Göteborg som en hamn- och sjöfartsstad.

Det skulle kunna bli en generationsöverskridande mötesplats som är till för alla oavsett sociala, fysiska och ekonomiska förutsättningar.

I dialog med sin publik kan detta centrum fylla behovet av kunskaper om industrisamhällets kulturarv och få fler att ta en aktiv del i formandet av vår gemensamma framtid.

Ett varvs- och industrihistoriskt centrum är ett stort projekt som kräver ekonomiskt samarbete mellan Göteborgs stad och Västra Götalandsregionen.

Vi, föreningen Industrihistoria i Väst, är beredda att bidra med våra kunskaper för att industrisamhällets historia ska få den plats den förtjänar i Göteborg.

Sten-Åke Lyngstam

ordförande Föreningen Industrihistoria i Väst (IHV)

Volvo XC90, snart industrihistoria.

Skrivelse till Göteborgs Stad angående planen på ett Varvs- och industrihistoriskt Centrum i Göteborg

(Skrivelse till Göteborgs stad inskickad 20 maj 2016)

Att: Ann-Sofie Hermansson, Jonas Ransgård, Ulf Kamne, Daniel Bernmar, Helene Odenjung, David Lega, Mariya Vovodova, Kristina Tharing, Marina Johansson, Johan Nyhus, Maria Rydén, Martin Wannholt, Lars Hansson, Karin Pleijel, Jonas Attenius, Hampus Magnusson, Ann Catrine Fogelgren, Tord Karlsson.

Till Göteborgs Stad.

Industrihistoria i Väst har tagit initiativet till att samla föreningar och privatpersoner med samma intresse att verka för att ett varvs- och industrihistoriskt centrum i Göteborg äntligen blir av.

Nu måste det hända något som kan åtgärda brister i bevarandet, vårdandet och tillgängliggörandet av vårt gemensamma kulturarv och vår industrihistoria.

Göteborg har varit Sveriges ledande industristad i mer än 100 år. Särskilt varvsindustrin var stark under nästan lika lång tid. Göteborgs varvsarbetare var världens mest effektiva. Här byggdes flest fartyg i världen. Även andra branscher har varit betydelsefulla och framgångsrika under olika epoker i Göteborg som textilindustrin, livsmedelsindustrin, läkemedelsindustrin, verkstadsindustrin och inte minst fordonsindustrin som fortfarande är mycket framgångsrik. Verkstadsindustrin är fortfarande viktig för såväl staden, som regionen och hela Sveriges tillväxt och näringslivsutveckling. Samtidigt tillkommer nya näringar, som informationsteknologi och bioteknik.

Industrin har inte bara gett människor deras försörjning, den har också omdanat samhället på många sätt. Demokratins framväxt sammanfaller med industrisamhällets, vars levnadsförhållanden, utbildningsväsen och kommunikationer formar nutiden och leder in i framtiden.

Denna period av vår historia ska uppmärksammas och synliggöras. Den skapar förståelse för vår egen tid, den inger stolthet och en tro på framtiden för invånarna i Göteborg och i Västsverige. Göteborg var en industristad med självaktning som sjöd av liv. Som formade sin egen framtid.

Vi gjorde det då och vi kan göra det igen.

Diskussionen om att skapa en plats för att visa industrins betydelse i Göteborg har förts sedan början av 1980-talet.

Sedan Industrimuseet blev en del av Göteborgs stadsmuseum och fick lämna sina lokaler i början av 1990-talet har behovet av ett varvs- och industrimuseum blivit alltmer akut. Stadsmuseet liksom exempelvis Varvshistoriska föreningen och andra föreningar, samt en del industrier och företag, besitter arkiv, föremål och berättelser som väntar på att lyftas fram. I flera fall far magasinerat och bristfälligt arkiverat material illa och riskerar att förstöras. Minnet är dessutom bedrägligt, det är viktigt att lyfta fram historien och göra den levande medan man ännu vet och slipper gissa. Spännande produktionsbragder och berättelser kopplade till varven och industrierna ska levandegöras för nutiden och framtiden. Här ligger Göteborg, som varande Sveriges största industristad, tyvärr cirka femton år efter städer som exempelvis Norrköping och Malmö, och - om man blickar utåt - Helsingör, Stuttgart, Hamburg, och Manchester.

Behovet hos Riksarkivet Landsarkivet och Göteborgs stadsmuseum av ändamålsenliga lokaler för att lösa förvaringen av arkiv och föremål är akut.

I kulturnämndens tjänsteutlåtande 2015-06-04 framhålls att tillgång till kultur och kännedom om stadens historia är viktiga förutsättningar för att stärka medborgarnas identitet och framtidstro.

Ett varvs- och industrihistoriskt centrum kan dessutom bli en generations- och kulturöverskridande mötesplats samt ett center för kunskapsuppbbyggnad och kunskapsinhämtande för skolelever, studenter som forskare. Det kan därmed även stärka Göteborgs profil som kunskapsstad.

Vi har under de senaste åren följt planerna på ett varvs- och industrihis-

Föreningsrepresentanter och privatpersoner samlades på Volvo Museum den 19 april.

toriskt centrum i Göteborg. Det var med tillfredsställelse vi tog del av kulturnämndens beslut 2016-02-03 om att ett sådant center har högsta prioritet bland de viktiga satsningar inom kulturområdet i form av utbyggnadsprojekt som Göteborgs kommun vill genomföra under de kommande åren.

Vi vill också framhålla vikten av att ett nytt center omfattar *väl tilltagna utrymmen för tillfälliga utställningar såväl som basutställning*, för föredrag och sammankomster, för kulturella upplevelser och för pedagogisk verksamhet. Då kan det planerade centret verkligen bli en mötesplats där nya samarbeten kan utvecklas och där kunskap kan delas och förmedlas. Det kan samtidigt bli ett intressant besöksmål i regionen och en attraktion på nationell och internationell nivå.

För att detta ska uppnås bör man dock tänka igenom centrets placering. Det bör ligga på en väl synlig plats. Götaverkenområdet med sina kranar anser vi exempelvis är en bättre plats än att förlägga centret bakom tv-huset, mellan detta och järnvägen, vilket för närvarande är på förslag. Centret bör helst även få en arkitekturisk utformning som lyfter fram det industrihistoriska arvet.

Ett varvs- och industrihistoriskt centrum förutsätter ett stort engagemang från många parter. Det är naturligt att Västra Götalandsregionen deltar och bidrar ekonomiskt och på andra sätt i denna satsning, som blir en stor tillgång för hela regionens invånare. Pärbandet av mindre varv uppefter älven är ett av många exempel på regionalt förankrad historia som ska lyftas fram. Man bör även tänka sig samarbeten, inte minst finansiellt, med de företag som gjort avtryck i Göteborgs industrihistoria.

Vi vill som ideella föreningar och som representanter för civilsamhället, bidra med vårt engagemang, vår kunskap, våra idéer och våra aktiviteter för att ett varvs- och industrihistoriskt centrum äntligen ska bli verklighet.

Vi hoppas att Göteborgs stad hörsammar denna viljeyttring och att kommunstyrelsen fattar ett positivt beslut i frågan.

Vi ser fram emot ett snart samarbete om ett kommande varvs- och industrihistoriskt centrum i Göteborg.

Sten-Åke Lyngstam, ordförande i gruppen för ett varvs- och industrihistoriskt centrum

I gruppen ingår eldsjälarna och föreningar: Industrihistoria i Väst, Varvshistoriska föreningen i Göteborg, Göteborgs modelljärnvägssällskap, Göteborgs motorhistoriska klubb, NAV – industrihistoria och arbetslivsmuseer i Väst.

Bli medlem i Industrihistoria i Väst!

Föreningens medlemmar utgörs av myndigheter, institutioner, företag och föreningar som inom regionen arbetar på det industrihistoriska fältet samt enskilda personer med intresse för industrihistoria.

Som medlem bidrar du till vår möjlighet att verka påtryckande och för att sprida kunskap om och intresse för det industrihistoriska arvet. Som medlem kan du vara med och påverka vår verksamhet och lyfta fram frågor som du tycker är angelägna och intressanta. Du får också möjlighet att träffa likasinnade och att lära dig mer om Västsveriges industrihistoria.

Som medlem får du vår medlemstidning med spännande artiklar om industrihistoria och nyheter om vad som är på gång inom vårt ämnesområde. Vidare får du kallelse till våra föreningsmöten samt inbjudan att delta i våra aktiviteter, i form av intressanta föredrag, guidningar, stadsvandringar och spännande studiebesök. Tipsa oss gärna om föreningsaktiviteter och ämnen att ta upp i vår tidning.

Missa inte heller föreningens hemsida. På denna ges bland annat information om föreningens aktiviteter och tillgång till tidigare nummer av medlemstidningen, samt arkiv- och litteraturguider.

Medlemskap

Du blir medlem genom att betala in medlemsavgiften till föreningens plusgiro 126 25 70-3 och skicka e-post eller brev med dina kontaktuppgifter till oss. Årsavgiften för enskilda medlemmar är 100 kr, för ideella föreningar 300 kr och för institutioner, myndigheter och företag 500 kr.

Göteborg förvandlas

Mats Sjölin

SKF:s klassiska fabriksbyggnad är ingen fabrik längre. Här planeras för nya verksamheter. Ett nytt köpcentrum i kvarteret Gösen på cirka 33 000 m² ska byggas. Här kommer nya bostäder att uppföras och parkering för 1 500 bilar. Tvärs över Artillerigatan i kvarteret Makrillen blir det 20 000 m² nya bostäder. I Gamlestaden växer ett nytt resecentrum fram och Gamlestadens fabriker rymmer nya verksamheter.

För femtio år sedan var Göteborg en av världens mest industrialiserade städer. Idag håller staden på att omförhandla sin identitet.

SKF:s klassiska fabriksbyggnad omvandlas för att ge rum åt nya verksamheter. Foto: Rstudio for architecture.

Efter andra världskriget var Göteborgs industrianläggningar intakta. Erikbergssvarvet kunde expandera västerut på till största delen obebyggd mark och var först med sektionsbyggeri. Ett system där fartyg byggdes i sektioner inomhus istället för som tidigare plåt för plåt på spant ute på stapelbädden. Sektionerna sammanfogades sedan till fartyg i byggdockan. För Götaverken fanns inte möjligheter till expansion inne i stan. Istället byggdes ett nytt varv ute i Arendal. Varvet kallades tandkrämstuben då tanken var att fartyg skulle tryckas ut på en världsmarknad.¹

Volvo lanserade en ny bilmodell vid krigsslutet som förväntades bli en folkbil och »[...] lyckliggöra den svenska publiken och i någon mån även utlandet, när fred åter inträtt«.² Det skulle dock dröja några år innan efterfrågan på PV 444 satte fart.

Redan 1944 fanns ett »stort och trängande behov av SKF:s produkter i olika länder« konstaterade bolaget i sin årsrapport. Antalet anställda i koncernen ökade från drygt 20 000 1945 till 70 000 1965.³ Den kraftiga industriella expansionen förde med sig en brist på arbetskraft, inte minst på SKF. Företaget var tidigt ute och rekryterade italienska arbetare från RIVs kullagerfabrik i Turin. Till att

börja med rekryterade industrin arbetskraft från närområdet och i Norden. Efterhand fick även Volvo och varven tillstånd att rekrytera arbetare från Sydeuropa.

I industrins Göteborg var framtiden ljus. En internationell undersökning på 1960-talet konstaterade att Göteborgs varvsarbetare var världens mest effektiva. Här

Världens mest effektiva varvsarbetare enligt en undersökning på 1960-talet. Foto: Göteborgs stadsmuseum.

Lanseringen av »den lilla fredsmodellen« för knappt 5 000 kr. Foto: <http://www.stockholmskallan.se/> (CC)

fanns framtidstro och drömmar om en bättre morgondag. Men under sextioalet tonade mörka moln upp i horisonten. En undersökning på Ericksberg 1969 konstaterade stora problem med arbetsmiljön. Men det var framför allt bilsamhället som attackerades och då från miljöhåll.

Bostadsbrist

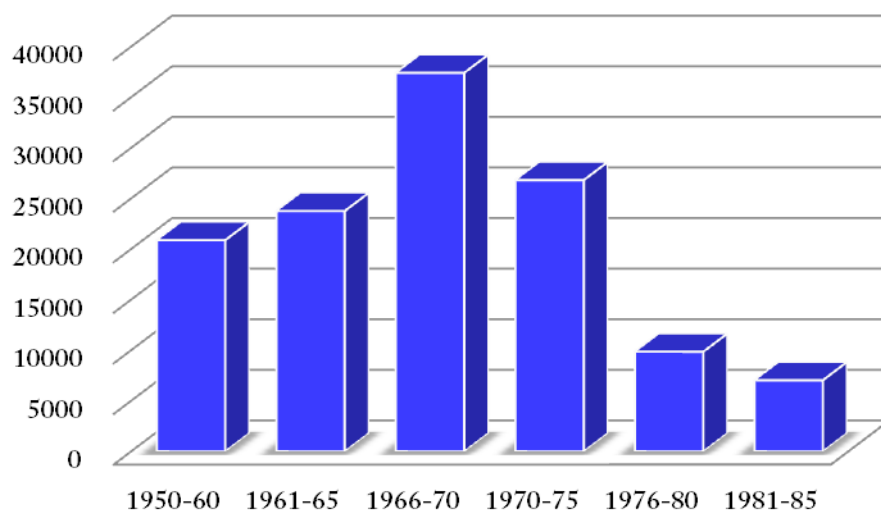
Bristen på bostäder för alla nyrekryterade var omfattande och tvingade fram ett bostadsbyggande i nya förorter till staden. De nya förorterna Frölunda, Tynnered och Hjällbo planerades för människor som man antog föredrog att bo nära naturen. Från mitten av 1960-talet och tio år

framåt byggdes en miljon bostäder i landet. För att implementera miljonprogrammet behövde även byggnadsindustrin rationaliseras.

Redan under 1950-talet var bostadsbyggandet omfattande. Då byggdes omkring 20 000 lägenheter. Under slutet av 1960-talet byggdes 8 000 lägenheter per år med en industriinspirerad byggmetod. För att minska kostnaderna byggdes långsmala hus med hjälp av prefabricerade betongelement.

De nya förortsområdena var starkt präglade av tidens stadsplaneideal med trafikseparering. Bil- och gångtrafik skulle skiljas åt i enlighet med den på Chalmers utvecklade planen

Antal nybyggda bostäder i Göteborg

Källa: Statistisk Årsbok, Göteborg.

De rationella byggmetoderna i betongelement skapade 8 000 lägenheter per år i slutet av 1960-talet. Foto: Göteborgs stadsmuseum.

SCAFT (Stadsbyggnad, Chalmers, Arbetsgruppen för Trafiksäkerhet)⁴. När utbyggnaden av kollektivtrafiken dröjde gynnade det bilen.

Framtidens stad var bilsamhällets, skrev den blivande professorn på Chalmers tekniska högskola, Sune Lindström, i Svenska Turistföreningens årsskrift 1956.⁵ Förutsägelsen var i sammanhanget inte så överraskande då Sverige året innan hade rankats som Europas biltätaste. Antalet bilar kom under 1950-talet dessutom att femdubblas.⁶ För Sune Lindström skulle vägen till den moderna staden gå via en stadsplanering som var anpassad för bilen.

Viktig för kritiken av bilsamhället blev boken *Tyst vår* som kom ut på engelska 1962. På svenska 1963. Biologen Rachel Carson satte fokus på en föreställd stad i bokens inledning.

Även om just denna stad inte existerade var hoten verkliga och belagda, menade Carson. Hotet för framtiden var främst olika miljögifter. Hon såg det som ett krig mellan industri och natur och skriver att »[V]år era är en tidsålder som domineras av industrin, en era där den heliga rätten att tjäna pengar till varje pris sällan dras i tvivelsmål«.⁷ I Göteborg lyckades miljöaktivister med en aktion 1976 riva upp ett redan fattat politiskt beslut om att bygga ett garage på Kungstorget. 1977 kom skriften *Bilismens drivkrafter* som oroade sig för att samhället alltmer rättade sig efter bilens villkor.⁸

Verkstadsindustriutredningen

I maj 1977 tillsatte Göteborgs kommun en verkstadsindustriutredning med syftet att analysera näringslivets

Bilar i väntan på leverans 1950. Foto: Göteborgs stadsmuseum.

problem i Göteborgsregionen. Utredarna hade under 1970-talet kunnat notera att efterfrågan på industriprodukter genomgått en strukturell förändring. Budgetunderskottet nådde ett bottenrekord och den svenska kronan devalverades med sex procent under våren. En månad senare gick textilföretaget Algots i konkurs och det statliga Svenska Varv AB bildades för att rädda den svenska varvsindustrin.⁹ Göteborgs bilindustri verkade dock klara sig. Volvo hade redan på 1960-talet etablerat en monteringsfabrik i Europa.¹⁰

Att personbilstillverkningen i Sverige överlevde under 1960- och

1970-talen berodde till stor del på just den invandrade arbetskraften. Av 4 783 kollektivanställda på Volvo Torslandaverken var 2 281 utländska medborgare 1966. 1975 hade samma fabrik 7 395 kollektivanställda och 3 792 hade utländskt medborgarskap. Mellan åren 1966 och 1970 ökade antalet utländska medborgare på Volvos Torslandafabrik med nästan 85 procent.¹¹

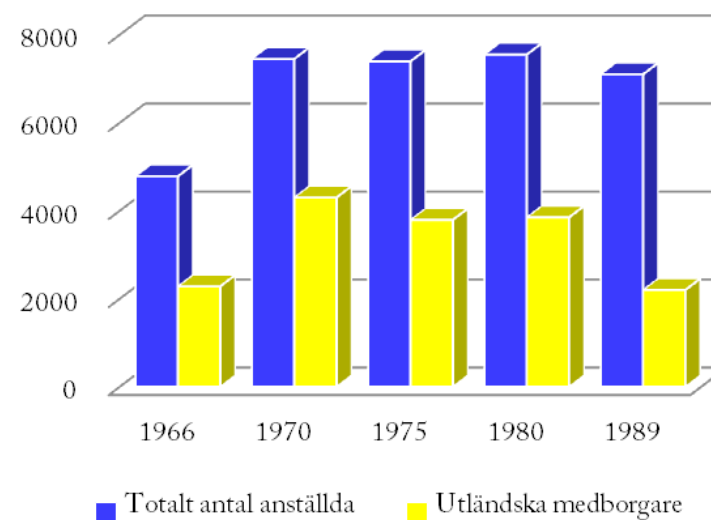
Göteborgsutredningen beskrev stadens kraftiga industriella expansion från 1920 fram till 1975. Mellan åren 1965 och 1975 hade den offentliga konsumtionen vuxit snabbare än den privata. Om den trenden skulle

fortsätta skulle arbetstidsförkortning, förbättrad arbetsmiljö, miljöförbättringar med mera urholka den svenska ekonomin. Utredarna utgick även från den »strukturella hypotesen« att »en delvis kolonial, delvis nationellt stimulerad industriell exploatering av naturresurser« låg bakom utvecklingen.¹²

Varuproduktionen, som utredarna uppfattade som det samma som industrin, spelade mindre roll än tjänsteproduktionen i storstäderna. Det var emellertid fel att kalla Göteborg för »verkstädernas stad«, ansåg utre-

darna, eftersom nästan 80 procent av alla verkstadssysselsatta arbetade inom transportmedelsindustrin vid 1970-talets mitt. Tillverkningsindustrin kunde därför delas upp i en varuproducerande och en tjänsteproducerande del, fastslog utredarna. »Det finns skäl att anta, att tillverkningen å ena sidan och tjänsteproduktionen å den andra ställer olika krav på industriföretagets omgivning – produktionsmiljö.« Även om Göteborg föreföll vara ett undantag var trenden att storstäderna avindustrialiserades, och erbjöd som en följd färre arbets-

Antal anställda och utländska medborgare på Torslandafabriken

Källa: Volvo Torslandaverkens personalavdelning

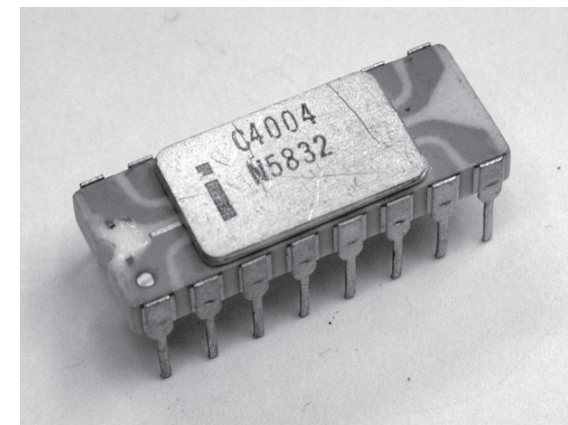
tillfällen. Förvaltningspersonalen minskade dock inte i antal, eller den till och med ökade, vilket antydde att tjänsteproduktionen inom industrin kunde ha nytta av en storstadslokalisering. »Finns det alltså vissa egenskaper i storstadsregionernas produktionsmiljö, som gynnar tjänsteproduktionen inom industrin?»

En effektiv näringspolitik för Göteborgsregionen dvs en näringspolitik, som utnyttjar kommunens relativa fördelar, bör i princip gå ut på att tjänsteproduktionen inklusive led-

ningsfunktionerna för industrin [...] förläggs till Göteborgs kommun, medan tillväxten i industrin i övrigt stimuleras i randkommunerna.¹³

Tillväxt var, ansåg utredarna, ofrånkomlig för att säkerställa investeringar i hälsovård, barnomsorg, utbildning och äldreomsorg. Utredningens slutsats blev att svenskt näringsliv måste genomgå en kraftig nydaning av industriproduktionen. För att genomföra strukturomvandlingen behövde investeringarna öka. En särskild politik för industriell

omvandling och samhällsbyggande i regionen behövde utformas. Utredarna tryckte särskilt på behovet av kunskap för en långsiktig industriplanering i Sverige och Göteborg. Man hade noterat att den offentliga tjänstesektorn hade ökat vilket tolkades som en orsak till den höga produktiviteten hos den svenska arbetskraften. Gentemot Stockholm hade dock Göteborg sämre förutsättningar för tjänsteproducerande verksamheter och därför, ansåg utredarna, behövde institutioner utlokaliseras från huvudstaden.¹⁴

Första mikroprocessorn Intel 4004.
Foto: <http://www.cpu-zone.com/>

genomgripande transformation publicerades på 1970-talet. Sociologen Daniel Bell skrev 1973 om det annalkande »post-industriella samhället». Han utvecklade sina tankar under 1970-talet och valde 1979 begreppet informationssamhälle.¹⁶ Centralt i analysen var mikroprocessorn som föddes 1971.

En maskin att räkna med

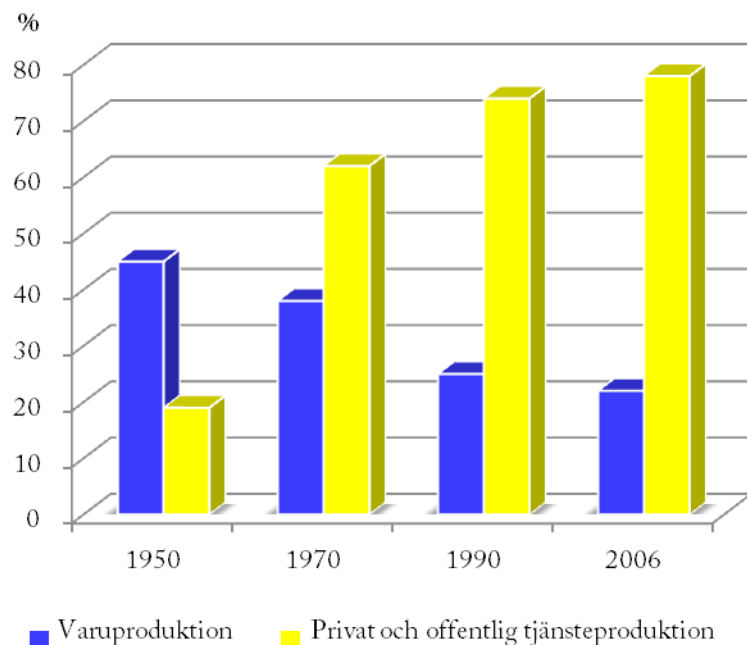
»En maskin att räkna med« var Original Odhners slogan för den räknemaskin som tillverkades i Göteborg och Strömstad fram till 1970-talet. Samgåendet med Facit på 1940-talet ledde till en gemensam satsning på USA men också försök till att etablera försäljning i Japan. Mitsubishi och Nippon Calculating Machines ville komma åt Facits försäljningsorgani-

»Post-industriella samhället«

Göteborgs kommun Näringslivssekretariatet, som blev den bestående organisationen av Verkstadsindustriutredningen och idag Business Region Göteborg, presenterade 1986 rapporten *Från industrisamhälle till tjänsteindustrisamhälle*. Mellan 1980 och 1985 hade industrisysselsatta minskat med 10 procent eller 4 000 personer. Antalet sysselsatta inom tjänstesektorn hade däremot ökat med 10 000. Författarna konstaterade att »[m]ånga ser i detta en utvecklingsprocess som leder fram till det så kallade postindustriella samhället eller tjänste- och servicesamhället».¹⁵ En trend som enligt statistiken har fortsatt.

De första böckerna som hävdade att industrisamhället genomgick en

Sysselsatta göteborgare inom varu- resp. tjänsteproduktion

Källa: Statistik Göteborg

sation genom att erbjuda Facit att sälja Sharps elektroniska kalkylmaskin under namnet Facit. De integrerade kretsarna till Sharps miniräknare kom dock från det amerikanska företaget Texas Instruments. De tillät inte att andra företag fick tillgång till den tekniken under kalla kriget.¹⁷ Under 1950- och 60-talen var datorer en del av det svenska moderna projektet och skapandet av välfärdsstaten. Original Odhner tillsammans med Facit bedömde dock i slutet av 1960-talet att deras mekaniska räknemaskiner skulle klara konkurrensen fram till 1980-talet.¹⁸

På Götaverken hade man redan 1960 ett ADB-samarbete¹⁹ med Chalmers. Matematikmaskinen på Stiftelsen för Skeppsbyggnadsteknik

forskning var en svenskbyggd Wegematic, efter finansmannen Axel Wenner-Gren, som tillverkat och donerat den till Chalmers. I Götaverkens personaltidning *Skeppsbyggaren* spekulerade ingenjören Åke Jacobsson på Götaverken om framtida nytta med »databehandlingsmaskiner«.

*I vissa avseenden kan ADB-tekniken sätta sina spår även på fartygsbyggandet. Man håller nämligen på med att genom forskning söka utröna möjligheten att på matematisk väg bestämma skrovformer. Blir det möjligt kan man sätta in dess formler i en databehandlingsmaskin och denna utför sedan beräkningen av fartygets stabilitet, volym och formerna för plåtarna samt kanske även vissa spantkonstruktioner. Ytterligare ett steg mot rationalisering skulle sedan bli att installera gasskärningsmaskiner, som skulle kunna styras numeriskt med data från matematikmaskinerna. Att nå detta mål kommer emellertid att kräva åtskillig forskningsverksamhet.*²⁰

1963 fanns numeriskt styrda gasskärningsmaskiner på det nya Arendalsvarvet.

Informationssamhället

1977 presenterade två franska forskare rapporten *L'information de la*

société.²¹ Den engelska utgåvan, *The Computerisation of Society*, blev en storsäljare och skapade en bred allmän diskussion om datorisering både i Europa och i USA. Rapporten satte fokus på hur en teknisk nyhet kunde förändra samhället genom att göra en jämförelse med det industriella genombrottet 150 år tidigare.

Efter fransk förebild startade Televerket 1991 det svenska datornätverket Teleguide för privatpersoner tillsammans med IBM och Esselte. I oktober 1991 kunde 100 testhushåll få tillgång till en nationell telefonkatalog, göra bankärenden och beställa resor digitalt. Teleguide riktade sig till hushåll och inte individer. Efter sex månader lades dock projektet ned av kostnadsskäl.²²

Det franska Minitel hade lanserats av franska postverket 1982. Det hade som mest 15 miljoner användare och var en föregångare till internet. Systemet lades ner först 2012.²³ 1984 anslöt Institutionen för informationsbehandling vid Göteborgs universitet och Chalmers tekniska högskola det första svenska nätet till Internet.²⁴

Om 1970-talet var den symboliska starten för samlad svensk datapolitik så tog den slut 1994 då Carl Bildt höll ett tal på Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA). Titeln på talet var »Sverige mot IT-toppen« och det signalerade decentralisering,

På Eriksberg säljer man »New Homes«. Foto: Göteborgs stadsmuseum

kommunikation, tillväxt och en global värld. Individualism och nyliberalism ersatte kollektivism och välfärdsstat.²⁵

Begreppet »télématique«, som de franska forskarna myntat, beskrev det ökande sambandet mellan datorer och telekommunikation. Ett samband, ansåg de, som skulle påverka både ekonomi och det sociala livet. Det uttrycker »new reality, an innovation that has the possibility of transforming society in a way that railroads and electricity did in the nineteenth century«, skrev Daniel Bell.²⁶

Nya hem eller »New Homes«

Bostadsbristen är idag lika aktuell som för femtio år sedan. De gamla varvsområdena förvandlas till bostadsområden. I marknadsföringen

Teleguide var Televerkets försök med näthandel 1991. Foto: <http://www.arvutimuseum.ee/>

Nya levnadsvanor? Foto: Göteborgs stadsmuseum

pratar säljarna om att bo i »New Homes« på engelska. De nya områdena skapar en ny fysisk verklighet med kanske andra levnadsvanor. Kanske ett uttryck för en ny önskad framtid för staden. Det Verkstadsindustriutredningen ansåg skulle gynna tjänsteproduktionen inom industrin 1977.

Kulturarv som objekt. Foto: Göteborgs stadsmuseum

Varvsepoken är dock fysiskt närvarande i det nya bostadsområdet på Eriksberg. Den stora bockkranen är idag ett byggnadsminne. Ett ankare har fått bli till ett nytt dekorativt inslag eller som ett föremål för barn att leka i. Götaverkens gamla maskinverkstad är skyddad även om många har svårt att acceptera att den nu rymmer en träningslokal.

»På min tid gav jobbet tillräcklig träning.«

Industrisamhällets kulturarv tolkas här som objekt. Som monument över en svunnen tid. Något som var och glömt. Det ligger då nära till hands att romantisera över det förflutna. Glömma det svåra och hur man tidigare löste svåra problem. Det kan även i sin tur leda till att framtiden uppfattas som problematisk, kanske till och med skrämmande. Vi glömmar lätt att allt inte var bättre förr.

Om vi istället ser industrisamhällets kulturarv som det fjärde benet i framtidsbygget, tillsammans med ekonomi, miljö och socialt liv, och att dess fokus är på förändring. Att vi uppfattar kulturarv som en samling ärvda resurser, som vi har att ha nytta av. Kulturarv blir då istället en samling möjligheter. I det ännu obestämda ligger det hoppfulla.

Mats Sjölin, handläggare Göteborgs stads namnberedning, 1:e intendent Göteborgs stadsmuseum

Noter

1. Feiff C., Sjölin M. 2003. *Varvsbilder*. Fälth & Hässler. Värnamo.
2. Svenska Volvo. PV-klubben. Matrikel nr. 12, 2003 s. 21f
3. Fritz M. och Karlsson B. 2007. *SKF – Världsföretaget*. Informationsförlaget. Stockholm.
4. SCAFT 1968: Riktlinjer för stadsplanering med hänsyn till trafiksäkerhet. Statens Planverk.
5. Lindström S. 1956. *Framtidens stad*. Svenska Turistföreningens Årsskrift. Centraltryckeriet. Esselte AB. Stockholm.
6. Lundin P. 2008. *Bilsamhället*. Stockholm.
7. Carson R. 1969. Nu uppl. *Tyst vår*. Stockholm. Prisma.
8. Wiklund J. *Bilens drivkrafter. Hur bilsamhällets hjul hålls igång*. Klara pappers häftiga häften 1. Stockholm.
9. Segerblom M. 1983. *Algots – En teko-koncerns uppgång och fall*. Stockholm.
10. Ohlsson B. 2008. *Vi som stannade på Volvo*. Bokförlaget Arkipelag. Mölndal.
11. Schierup, C-U. & Paulson, S. 1994. *Arbetets etniska delning*. Eslöv.
12. Verkstadsindustriutredningen
13. Göteborg verkstadsindustriutredning. 1978. Näringspolitiska utredningar och förslag. S. 52
14. Göteborg verkstadsindustriutredning. 1978. Näringspolitiska utredningar och förslag.
15. Murro L./Antoni B. 1986. *Från industrisamhälle till tjänsteinindustrisamhälle*. Göteborgs kommun Näringslivssekretariatet.
16. Bell D. 1973. *The Coming of the Post-Industrial Society*. New York; Bell D. 1980. "The Social Framework of the Information Society" i Forester T. (red.) *The Microelectronic Revolution*. Oxford.
17. Petersson T. 2003. *I teknikrevolutionens centrum. Företagsledning och utveckling i Facit, 1957–1972*. Report 16. Uppsala universitet. Department of Economic History.
18. Grundström N. 2015. *Omvälvande teknikskiften*. Statsvetenskapliga institutionen. Lunds universitet. UNDAK01 VT15.
19. Automatisk Databehandling
20. Moberg R. 1999. "När datorerna ännu var matematikmaskiner. Åke Jacobsson om databehandlingsmaskiner". Varvshistoriska föreningen i Göteborg. Tidskrift Varv. s 20 – 22.
21. Nora S. & Minc N. 1977. *L'informatisation de la société : rapport à M. le Président de la République*.
22. <http://www.ne.se/teleguide>
23. Schofeld H. 1978. 27 June 2012. Minitel: The rise and fall of the France-wide web. BBC News Magazine. BBC News. Paris.
24. <http://www.tekniskamuseet.se/1/15.html?query=Ulf+bilting&submit=S%C3%B6k>
25. Lundin P. *Computers and Welfare: The Swedish Debate on the Politics and Computerization in the 1970s and the 1980s*. Department of Technology Management and Economics, Chalmers University of Technology, 412 96 Gothenburg, Sweden. Läst 2015.08.20 <<http://publications.lib.chalmers.se/publication/217288-computers-and-welfare-the-swedish-debate-on-the-politics-of-computerization-in-the-1970s-and-the-1980>>
26. Nora S. & Minc A. 1980. *The Computerization of Society. A Report to the President of France*. Cambridge. Mass. Nora S. & Minc A. 1978. *L'information de la Société*. La Documentation Française.

Gatunamn berättar om vår industrihistoria – del 4

Lars O. Carlsson

Våra gatunamn berättar ofta mer än vad vi kanske tror. Namnen kan ha en historisk koppling som exempelvis Kungsportsplatsen, men den kan också avslöja vem som varit verksam i närområdet, exempelvis Bengta Hanssons Väg i Askim, till minne av Bengta Hansson (1851–1924) som grundade Betaniahemmet.

Denna gång skall vi titta på ett relativt centralt industriområde, nämligen Ringön. Någon gång kring 1880 påbörjades ett strandpålning- och muddringsarbete i Tingstadsvassen, vilket pågick nästan fram till sekelskiftet. Detta resulterade bland annat i den nästan två kilometer långa och 75 meter breda Omloppskanalen eller Ringkanalen som den också kom att kallas. Den sträckte sig från Kvillebäckskanalen i en båge österut till Göta älv. Innanför den några meter

djupa kanalen bildades en ö, som helt logiskt fick namnet Ringön. Detta namn lever ännu kvar trots att själva ön försvann när en del av kanalen fick fyllas igen 1939 i samband med byggandet av Götaälvsbron. Den sista kanalsträckan försvann enligt säkra källor 1958 och därmed var Ringön landfast med Hisingen.

Ringöns tidigaste industrihistoria präglades av varvs- och virkesverksamhet, men numera är branschrepresentationen betydligt bredare.

I bokverket *Göteborgs hamn genom tiderna*, som utkom 1931, använder sig författaren Leo Bonsdorff delvis av en tidningsartikel, hämtad ur *GT* 1926, när han bland annat skriver följande om Ringön:

Det finns i Göteborg ett utvalt ställe, där s.k. uteliggare kunna i relativt lugn draga sig tillbaka, och det är Ringön, – de hemlösas Eldorado.

Strax efter mörkrets inbrott får man bevittna, hurusom den ena mörka gestalten efter den andra söker sig ut till Ringön. Om man följer i en sådan mans spår, skall man finna, att han icke, såsom man skulle kunna tro, har till mål en vandring ut till landet, till Backa eller bebyggda trakter över huvud.

Nej, rätt som det är viker han av, och man iakttar med förvåning, hur han ställer stegen rakt mot älven. Vem är han, som har ärende ned till vattenet en sen kväll? Vet man icke förut, så kommer man i alla fall snart underfund med att mannen var på väg – hem.

Ty snart försvinner han, och inom en stund skall han slumra ljuvt i sin egen självvalda, hyresfria bostad. Mannen hade inrett sin lya i en pråm. En annan söker sig in i ett skjul eller en lada, där han oberoende av husvärd och grannar lägger sig till vila för natten.

Notera att *GT*-artikeln som skrevs för 90 år sedan fortfarande tycks vara högaktuell. Även i våra dagar söker sig hemlösa till Ringön för att sova om natten.

Göteborgs Kyrkliga Stadsmission tvingades stänga sin enhet Gatljuset, belägen vid Götaälvsbron brofäste vid Ringön. Detta var en anläggning för människor som lever i hemlöshet, men där lokalerna drabbats av mögel. Nu är ambitionen att bygga en ny enhet på Hisingen och självfallet välkomnar man stöd och bidrag till sin verksamhet.

Gatunamnen i området kring Ringön har ingen direkt historisk förankring utan bör mer ses som samlande gruppnamn efter klassisk svensk industri, inte minst när det gäller gruv- och stålindustrin.

Namnen har tillkommit i olika tider, allt efter områdets expansion. De år då gatorna fick sitt namn återges inom parentes efter namnet.

Huvudgatan genom området, Ringögatan (1950), är i princip en förlängning av Salsmästaregatan (1946).

De övriga gatorna är;

- ▷ Bleckvarugatan 1950
- ▷ Galvaniseringsgatan 1950
- ▷ Järnmalmmsgatan 1950
- ▷ Lergodsgatan 1950
- ▷ Kalkbruksgatan 1950
- ▷ Kolgruvegatan 1950

- ▷ Manufakturgatan 1950
- ▷ Smidesgatan 1950
- ▷ Stenkolsgatan 1950
- ▷ Stålverksgatan 1950
- ▷ Tackjärnsgatan 1960
- ▷ Bessemergatan 1965
- ▷ Gjutjärnsgatan 1970

De flesta namnen behöver troligen ingen förklaring, förutom möjligtvis Salsmästaregatan samt Bessemergatan.

Salsmästare, som innehåller ordet sal, är en föreståndare i en fabrik.

Bessemergatan är till minne av engelsmannen Henry Bessemer (1813–1898) som uppfann en känd

metod för framställning av smidbart järn och stål ur tackjärn.

Låt mig kasta in en reservation för att jag eventuellt glömt någon mindre gata i området, men de flesta torde vara med i listan ovan.

Det finns litteratur att läsa för den som vill veta ännu mer om stadens gatunamn, exempelvis *Göteborgs Gatunamn 1621–2000* av Greta Baum. Det är den senaste boken i ämnet och den utkom 2001.

Lars O. Carlsson är Göteborgsförfattare och en flitigt nyttjad föredragshållare kring Göteborgs gatunamn.

Foto: Björn Ohlsson

Spännande besök hos svetsföretaget Esab

Det började som ett reparationsföretag åt de göteborgska rederierna och varven, men blev med tiden världsledande inom elektrisk svetsningsteknologi.

Torsdagen den 17 mars gjorde 15 medlemmar i Industrihistoria i Väst (IHV) ett mycket intressant besök på Esabs svenska huvudkontor på Lindholmsallén i Göteborg, det som en gång var Götaverkens huvudkontor.

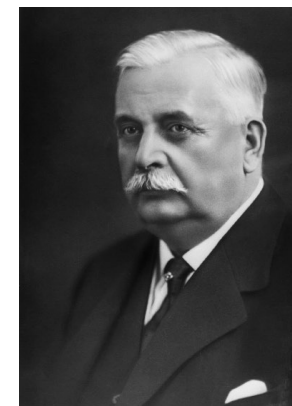
Här berättade först Senior Welding Process Technician (senior svetsprocesstekniker på svenska) Björn Dahlborg om företagets långa och spännande historia, samt de tekniska innovationerna. Sedan tog chefen för Research Center, Ann-Christin Norlander, över och visade företagets forskningslaboratorier samt processcenter.

Jobbade på Broströms

Grundaren av Elektriska Svetsnings AB var ingenjören och uppfinnaren Oscar Kjellberg, född på en gård utanför Arvika. Som maskinchef på Broströms ångare Vestkusten började han göra experiment i samband med

en reparation av en ångpanna. Det ledde fram till hans uppfinning, den belagda elektroden.

1904 grundades Esab och mellan åren 1905 till 1907 fick Kjellberg tre patent beviljade, bland annat för en reglerbar strömkälla och för belagda elektroder. När elektroden smälte under svetsningen skyddade beläggningen smältbadet mot atmosfärsluften, vilket förhindrade att smältgodset blev sprött när det svalnade.

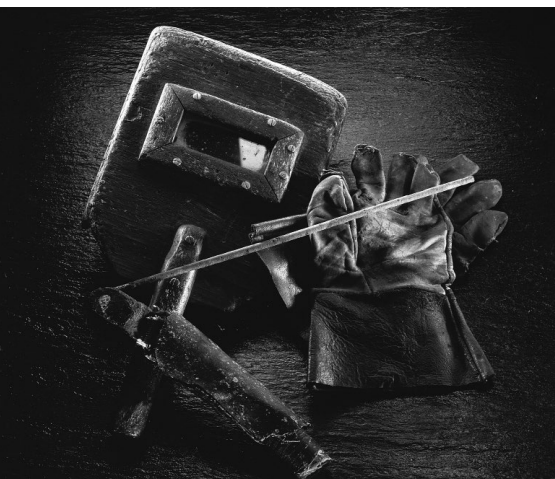
Det var ingenjören och uppfinnaren Oscar Kjellberg som grundade Esab. Foto: Esab.

Reparationsföretag

De första åren var Esab ett reparationsföretag. Man hade tre båtar Esab I, Esab II och Esab III, som åkte runt och svetsade båtar i hamnen. 1920 var Esab IV klar, den första svenska båten med helsvetsat skrov, 16 meter lång och fyra meter bred. Båten var också den första helsvetsade båten som fick godkänt av Lloyds sjöfartsregister, vilket var en milstolpe. Esab IV är numera en del av Göteborgs Maritima centrum på södra älvstranden och det äldst bevarade helsvetsade fartyget.

Slog igenom på 1940-talet

Det dröjde dock ända till 1940-talet innan svetstekniken slog igenom ordentligt och ersatte nitningen inom varvsindustrin. 1939 byggde Kockums varv MS Baraconda, som var det första helsvetsade fartyget i transat-

lantisk trafik. Svetsningen kom att revolutionera varvsindustrin genom att man kunde bygga stora sektioner som man sedan svetsade ihop.

Tillverkning i Laxå

Redan 1921 hade Esab köpt ett företag i Tyskland som tillverkade strömkärlor. Under andra världskriget blev det dock omöjligt att få svetsmaskiner från fabriken i Finsterwalde, vilket gjorde att man byggde upp en tillverkning i Sverige, genom att överta en mekanisk verkstad från Laxå Bruk 1942. Detta blev en betydelsefull del av Esab i mer än 50 år.

Började på Stigbergskajen

De första experimenten gjorde Oscar Kjellberg i en experimentverkstad i Wettergrenshuset på Stigbergskajen. Han hade vatten i en silltunna och höjde och sänkte elektroder för att kunna reglera strömmen, vilket är nödvändigt för att kunna svetsa plåtar.

1907 hyrde företaget lokaler i en mekanisk verkstad i Kvillebäcken. 1915 flyttas verksamheten till Marieholm men 1936 återvänder man till Hisingen, till Volvos gamla lokaler i Lundby. Här fortsätter verksamheten ända till 2006 då man övertar Götaverkens gamla huvudkontor på Lindholmsallén 9, byggt 1951, som stått tomt i många år. Nu använder Esab fyra av de sex våningarna i den gula

tegelbyggnaden, samt en tillbyggnad som tillkom 2009.

Amerikansk ägare

Esab börsintroducerades 1955, men 1965 tog Asea över som huvudägare. 1994 såldes företaget till det engelska Charter plc och 2012 tog den amerikanska koncernen Colfax Corporation över.

Esab är idag ett globalt företag med tillverkning och utveckling i många länder, som Polen, Tjeckien, Indien med flera, och med totalt cirka 9 000 anställda.

200 i Göteborg

I Sverige har Esab cirka 400 anställda, varav 200 i Göteborg. Här finns många ingenjörer, materialvetare, kemister, fysiker, metallurger och svetsare, som arbetar med forskning och utveckling. En ny fabrik stod klar i Perstorp för tillverkning av elektroder 1972, som invigdes 1973, men elektrod-tillverkning har funnits i Perstorp sedan 1950. Enheten i Laxå har numera en begränsad tillverkning, forskning och utveckling och då främst riktad mot automation.

När Björn Dahlborg, hade berättat om företagets historia vid Esabs reception tog Ann-Christin Norlander, chef för Research Center, vid. Hon är kemist, utbildad vid Göteborgs universitet, och har arbetat 21 år på Esab.

Rundvandring

Vi fick se de flesta av Esabkontorets avdelningar, som pilotlaboratoriet, där man tillverkar små »batcher« av elektroder, flux och rörtråd, process-centret där all provsvetsning utförs, och laboratorierna för kemi, metallurgi och mekanisk provning.

Elektrisk svetsning är sedan många år en mycket väl beprövad metod vid industriell tillverkning av metallprodukter, inte bara av stål utan också av aluminium. Idag handlar Esabs arbete framför allt om nyutveckling, att modifiera svetsningen till nya stållegeringar och kvaliteter som tas i bruk och se till att svetsningen kan ske så snabbt och till så låg kostnad som möjligt.

Utomordentlig visning

Ann-Christin Norlander gjorde en utomordentlig insats med att visa och förklara arbetet i de olika laboratorierna för oss, de flesta relativt okunniga men mycket intresserade och frågvisa medlemmar i IHV.

Efter den spännande rundvandringen, där all fotografering var förbjuden, satte vi oss ned i Götaverkens gamla styrelserum för att hålla föreningens årsmöte. Esab bjöd också på kaffe och kaka, vilket vi är mycket tacksamma för.

Björn Ohlsson, antikvarie
och etnolog på Vänermuseet

Industriarv i bild

– Töreboda Gjuteri

Tidigare var små järn- och metallgjuterier allmänt förekommande i landet. I början av 1970-talet kom emellertid skärpta krav på att arbetsmiljön i gjuterierna skulle vara fri från det farliga kvartsdamm som uppkom när man använde traditionella former av kiselhaltig sand. Dammet kunde ge upphov till den otrevliga lungsjukdomen silikos. De flesta av de små gjuterierna hade inte de ekonomiska resurser som krävdes för att skapa en dammfri miljö varför de så gott som genomgående lades ned.

I Töreboda fanns två små järngjuterier, Bröderna Larssons Gjuteri och Töreboda Gjuteri & Mekaniska Verkstads AB. Det senare hade grundats 1917 som AB Töreboda Werkstädter för tillverkning av verkstadsmaskiner samt sågramar. Efter en brand på 1930-talet byggdes verkstadsdelen åter upp med ett tak som bars upp av Töreboda limträbågar. Företagets produktion inriktades så småningom på gjutning och bearbetning av ventiltillsats. Omkring 1980 lades produktionen ner och en bilsrottningsfirma tog över. Byggnaderna förföll emellertid under tiden, särskilt gjuteriet som redan tidigare var i dåligt skick. Säkerhetsdörrtillverkaren AB Daloc som behövde lokaler för utställnings- och utbildningsändamål tog över fastigheten 1999. Gjuteriet ersattes med en nybyggnad som fick ett rundat tak som verkstadsbyggnaden. I den nybyggda delen har man nu en samlingssal för personal och kunder. AB Daloc hade grundats redan 1943 som Industri AB Dahlstedt och Johansson och finns sedan 1956 i Töreboda.

Foto den 16 april 1976 på Töreboda Gjuteri som hade ett utseende typiskt för ett mindre järngjuteri. Mitt i bilden ugnshuset med telfer och låda för att lyfta upp skrot, tackjärn, koks och kalksten till ugnen som är en kupolugn och som har en stagad plåtskorsten. Till vänster en tegelmurad skorsten som kan vara avsedd för att föra ut gaser från en kärntorkugn. På taket som är täckt med både korrugerad och falsad plåt i skivor står några frånluftfläktar för att vädra ut damm, värme och rökgaser. Till vänster är en cyklon mon-

terad på väggen, kanske avsedd för att skilja bort sliprester vid rensning av gjutgodset. På marken framför ugnshuset ligger en hög med gjutjärnsskrot. Utmed väggen till höger ett lager med storstyckig koks till kupolugnen. Vid bocken är några grova gjutflaskor av trä uppstaplade och framför dem ligger en hög med tackjärn.

Detta är ett utdrag ut boken *En industri i förändring – nedslag i svensk industrihistoria* av Bengt Spade. Boken ges ut på Trafiknostaliska förlaget och mer information om boken hittar du på deras hemsida: www.tnf.se

www.industrihistoriaivast.net